

Протојереј Радомир В. Поповић
Православни богословски факултет БУ

СРПСКО ПРАВОСЛАВНО МОНАШТВО У УСТАНИЧКОЈ СРБИЈИ

ПОВОДОМ ДВЕ СТОТИНЕ ГОДИНА
ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА (1804-2004)

*„Највише се манастирима захвалили
има што се Срби њомухамеданили нису“*

(Митрополит Стефан Стратимировић).

Уопштено посматрано, монаштво представља суштинску структуру Цркве и Црква се без њега не може замислити. Када је реч о монаштву и манастирима код Срба крајем 18. и почетком 19. века везано за Први устанак Срба у Османском царству, треба имати у виду неколико основних битних чињеница: 1. Црква код Срба тог времена не постоји самостално, она је у саставу Цариградске патријаршије (од 1766), која је и сама живела у веома тешким приликама (о томе најбоље, поред осталог сведочи чињеница да је у веома кратком временском периоду на трону цариградских патријараха промењени више личности: патријарх Прокопије (1785–1789), Неофит 7 (1789–1794; 1798–1801), Герасим 3 (1794–1797); Григорије 5 (1797–1798); 1806–1808; 1818–1821); Калиник 4 (1801–1808; 1808–1809); Јеремија 4 (1809–1813) и патријарх Кирило 6 (1813–1818). Монаштво је самим тим везано том чињеницом и не може се изоловано посматрати. 2. Више свештенство, епископат, регрутован је из Цариграда по српским етничким просторима, а монаштво је предањски одувек везано за епископе, и 3. Живот и постојање Цркве и код Срба био је условљен чињеницом вековне потчињености иноверном политичком освајачу какви су били Турци или

исламизовани народи Османског царства. Дакле, имајући пре свега у виду ове три чињенице и објективне околности у којима живи Српски народ и његова Црква, треба сагледавати и монашки живот у устаничкој Србији на почетку 19. века, пре више од две стотине година.

Треба такође напоменути да се у хришћанској православној васељени тога доба осећа велики и јак духовни полет који није мимоишао ни српско монаштво. Треба се само подсетити великих монашких и духовних личности које тада живе и духовно стварају и чији духовни утицај чак и данас траје. Ту је Св. Никодим Светогорац* који живи на Светој Гори и објављује своја дела (Зборник богословских изрека и поука богоносних Светих Отаца (Венеција 1783), затим Св. Пајсије Величковски* (1727–1794) који је превео са грчког на црквенословенски језик Добротољубље (Филокалија) – збирку одабраних светоотачких дела. У Русији делује Св. Серафим Саровски* (1753–1832) кога с правом називају „игуман све руске земље“. Крајем 18. и у првој половини 19. века је, исто тако доба ширења Хришћанства на Аљасци, Кодијаку, међу Алеутима и Ескимима (мисија Св. Германа Аљаског и Инокентија Венијаминаова и многих других).

За време у којем посматрамо српско монаштво и манастире превасходну вредност имају домаћи (= аутохтони) извори¹ и обавештења, који су махом већ одавно објављени и још увек се публикују. Каква је изворна вредност извора на које се ослањамо из тог времена, ко су аутори казивања о приликама у време Првог устанка? Они су већ одавно и добро познати. Колико је њима у жижи интересовања било само монаштво, или пак они о њему сведоче у контексту средишњег догађаја, а то је сам устанак, устаничке вође, ратовање и ратне операције, у којима свакако великог удела има српско монаштво. Другим речима, немамо много правих обавештења о животу и подвизима српских монаха и о начину њиховог живота у манастирима. Имамо, додуше обавештења али само искључиво у контексту причања о устанку, ратовању, што свакако није главна и суштинска преокупација нашег монаштва и монаштва уопште. Српска Црква, а самим тим и монаси, живели су и пре Првог устанка у

¹ Вук Стеф. Карацић, *Живот и обичаји народа Српског*, прир. М. Филиповић, Г. Добрашиновић, Просвета, Београд 1969; Исти, *Историјски списи*, прир. Р. Карацић, Просвета, Београд 1969. Прота Матеја Ненадовић, *Акџа и џисма*, прир. В. Б. Савић, Г. Милановац 1984; Исти, *Мемоари*, СКЗ бр. 9, Београд 1893; Лазар Арсенијевић–Баталака, *Историја првог и другог српског устанка*, 1–2, Београд 1898–1899; М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1979; Љубомир Стојановић, *Стиари српски записи и најписи*, књ. 5–6, Београд 1988.

тешким објективним условима, а у току и после устанка поготово. Далеко је то од идеалних прилика у којима се у старини, у средњем веку у Србији, одвијао монашки живот. Мерено уобичајеним предањским критеријумима манастирским типцима, повељама српских владара Средњег века, богатом ризницом духовног монашког штива, вреди бацити поглед на прилике и околности у којима се нашла наша Црква и монаштво у освит обнове српске државности, а самим тим и постепеним обнављањем црквене и духовне самосталности која је поодавно била изгубљена, а обе су - црквена и државна независност, биле итекако присутне у свести нашег народа.

У ропству, вера се више сведочила жртвом него самим подвигом, односно опитним духовним животом. И један и други начин су подједнако вредни. Први начин више подсећа на ранохришћанска времена када је Хришћанство било забрањено и прогоњено, а други начин у мирнодопским околностима мира и несметаног живота. Епоха туркократије код Срба није била потпуно истоветна са епохом прва три века полагаја Хришћанства у Римском царству. Може се говорити о извесним духовним слободама које су хришћани имали под мухамеданцима,² што се читује и у приликама Првог устанка. Бити хришћанин није формално забрањено, али у сваком случају није пожељно и скопчано је са посебним неповољним положајем и третманом, а понекад и физичким насиљем, што је многе попустљивије у вери нагнало да превере, приме ислам а напусте Хришћанство. Један од основних извора у то време, Вук Стефановић Караџић једноставно констатује да је код Срба мало манастира,³ многи су опустели у току вишевековне турске владавине. Додуше, крајем 18. века може се говорити о великом полету у духовном животу, посебно у обновљеним црквама и манастирима, и свакако о извесном, иако скромном развоју, али је то још увек било далеко од некадашње старе славе и величине којој се несумњиво тежило. С друге стране, сведочи он, у народу је веома присутна свест о значају и важности манастира. То се најбоље види по томе, прича Вук даље, што народ, посебно о великим празницима, одлази у манастир ради исповести и причешћа. Понекад се пешачило и ишло до манастира по више дана. Многи манастири су урушени, само се зна место где су били а за која народ зна. Није потпуно тачна констатација да су Турци рушили манастире и цркве. Они их

² М. Мирковић, *Правни положај и карактер Српске Цркве под турском влашћу* (1459–1766), Београд 1965.

³ Вук Стеф. Караџић, *Етнографски сисиси – Животи и обичаји народа Српскога*, 78–79. Н. Радовановић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000, 63–64.

нису рушили, већ нису дозвољавали да се обнављају, а поготово је било забрањено проширивати их. Временом би били урушени, грађевински материјал је употребљаван за нешто друго.

Вук такође каже да су монаси и монашка лица били у већем поштовању у народу од обичних мирских свештеника. Монаси су по њему „још старији од попова, јер су богатији и одјевенији, и боље се разумеју у црквена правила, јер чешће чате у цркви и служе Летурђију...“. Када каже да су „старији“ свакако мисли да су поштованији и уживају већи углед, управо због вођења монашког духовног живота. У свом делу *Животи и обичаји народа српскога* Вук чини запажања и о манастирима. Он јасно прави разлику између манастира у Митрополији карловачкој, односно у Аустрији и Турској, односно у устаничкој Србији. Наравно да су боље уређени српски манастири у Аустрији. Вук помиње велике манастирске саборе о великим празницима (Цвети, Благовести, Преображење, Госпојина): „Када иду манастиру, онда сви (и женско и мушко) обуку стајаће хаљине (штогод које љепше има)“. Чак су ишли у манастир и на конак из удаљених крајева „по десет дана хода далеко“. Не говори Вук о богослужењима, молитвеним правилима, типцима у манастирима. То није предмет његовог интересовања.

Поредак у манастиру само је овлаш дотакнут. Из Вуковог, а и из других савременог извора, очигледно је да епископ није имао пресудног утицаја на манастир, како о томе уосталом сведоче и канони васељенских сабора. Епископ није имао никакве управне власти у манастиру, можда због тога што су у то време епископи код Срба били странци. Манастир је епископу указивао уобичајено гостопримство и плаћао му је одређене годишње доприносе. Овакав однос је свакако био условљен самим поретком који је владао у Османској држави: епископи су султану давали одређени порез, а сами су узимали од подручног им свештенства и манастира. Вук запажа да је игумана бирао „околни народ, а владика му је само читао оно што је требало по закону“.⁴ Овде се у ствари потврђује неутуђиво и канонима утврђено право епископа да поставља игумана. Ово правило је поштовано и примењивано у пракси без обзира на иноверну политичку власт, каква је без сумње била мухамеданска по српским земљама. Вредна помена је исто тако и Вукова констатација да

⁴ Избор и постављање игумана у манастиру детаљно је прописано манастирским типцима, или пак другим црквено-правним прописима. Према одредбама Хиландарског типика Светог Саве Српског игумана у манастиру бирају монаси, уз учешће, односно потврду византијског цара; видети: В. Ћоровић, *Сјиси Светиоџ Саве*, 76; *Сјиси Светиоџ Саве*, прев. Л. Мирковић, 72. Р. Поповић, *Црквена имовина у Немањинској Србији*, Београд 1991, 50.

игумана бира „околни народ“, мисли се на народ из непосредне околине самог манастира, који је према Вуковом даљем сведочењу и издржавао манастир, једном речју био његов перманентни ктитор. Право народа да као ктитор, или „други ктитор“ изабира игумана је у складу са ктиторским правом које је широко распрострањено и примењивано током Средњег века. По овом праву, ктитор или ктитори имали су одређене повластице и у управи самим манастиром.⁵ Сам народ је са монасима поправљао манастир: „Једни људи грађу сјекли, једни вукли, једни давали што за храну мајсторима ...“.⁶ Вук је знао прилике у Карловачкој митрополији када каже да су тамошњи манастири под влашћу епископа: епископ поставља игумана, или га смењује, стара се о годишњем прегледу прихода и расхода у манастиру и о пословању уопште.

Занимљив је пример манастира Благовештење рудничко. У овај запустели манастир дошао је монах Григорије Радојичић, родом из Херцеговине. Сам је оставио запис о томе како је потпуно обновио и духовно оживео запустели манастир. То је учинио у духу предања, саборно са јеромонасима Јоакимом и Партенијем, а били су, како он каже, присутни „изабрани кметови, велики нахијски кнез, стари људи који знадоше за манастирску земљу“. Исто тако били су присутни и кадија и муселим из Рудника, као представници званичне турске државне власти.⁷ Сви заједно су обишли манастирске поседе и утврдили међе. Када су договорно омеђили манастирско имање, „ватру смо наложили, и кадија и муселим, по адету турском пише каву, ми општенародски частили смо се и написмо се мало по обичају српскоме, и с тим синор (међе) свршисмо...“ Сем овога, у самом пак манастиру, што се тиче духовног живота монаха, обновљен је или поново установљен богослужбено-молитвени поредак или црквено правило, јер се даље каже: „По уставу Светих Отаца и нашем закону, правило црквно свршавати и богомолствија народа ради хришћанскога, као што су нам Свети Оци предали да се имамо старати дан и ноћ“. Овде се, дакле, јасно каже да је у новообновљеном манастиру успостављен манастирски типик или устав монашког живота за општежиће или киновију какав се већ вековима уназад у непрекинутом трајању држи према типуку Светог Саве Српског у манастиру Студеница или у мана-

⁵ Р. Поповић, *Црквена имовина*, 54–56.

⁶ „Околни народ“, овде се може разумети у значењу ктитор (-оснивач манастира).

⁷ Канонске одредбе о монаштву су изричите и веома јасне почев од половине 5. века. Тако правило IV Четвртог васељенског сабора (451) каже да су монаси и манастири под духовном надлежношћу епископа; Канон 16 истог сабора помиње монахиње, девојке које су се заветовале; канон 24 говори о имовини поклоњеној манастиру која то заувек мора остати. Р. Поповић, *Васељенски сабори – одабрана докуменција*, Београд 2002, 94–98.

стиру Хиландару на Светој Гори. Касније, наставља архимандрит Григорије „с народом смо имали разговор ради државне земље манастирске, да извидимо и општенородски да потврдимо, и да се зна на чисто: докле је манастирска земља, поради припитанија свештеницима који буду у манастиру живели, и за народ хришћански правило црквно држати и савршавати“. Ради се очигледно о повратку манастирске имовине која је свакако, када је манастир био запустео прешла у руке околних људи сељака. Међутим, у народу се добро знало и памтило шта је манастирска земља. Зато се овде, опет не случајно, помиње приликом утврђивања манастирских међа присуство „стarih људи који знадоше за манастирску земљу“, као и општенородни договор уз, такође присуство највиших званичника у том тренутку: кметови, нахијски кнез, кадија, муселим.

Како се монаси и од чега издржавају? Онај ко се замонаши у почетку је од манастира добијао одећу. Касније је на име одеће добијао годишње у новцу 25 до 40 гроша у сребру. Како су манастири имали и своје парохије монаси су „делили између себе што скупе од нуријаша и од читања молитава, и то су им сви доходи“. „Ручак и вечеру имају сви заједно са старешином, и сваки по сатљик вина на подне и увече...“.⁸ Сви манастирски типичи посебно строго забрањују тајно припремање и једење хране. Од овог правила није чак изузет ни игуман. Једини изузетак су манастирски гости и болесни монаси који су имали право на бољу храну мимо устаљеног правила.

Од некадашњих великих имања из доба средњег века, „сви наши већи манастири до нашијех времена задржали су по једно село, које је као на њиховој земљи насељено и које се зове прњавор“.⁹ Њему најближи и најбоље познати пример, Вук наводи манастир Трношу, а слично стање је било и са осталим нашим манастирима тога доба. Манастир Трноша спахији, односно Турцима годишње плаћа 30 гроша „и по једну краву јаловицу и по које чарапе“. Становништво које је живело у прњаворским селима имало је обавезу да цару, заправо султану плаћа годишњи харач (= порез). Исти људи су према манастиру имали обавезу: „А калуђерима су радили најмање по један пут у недјељи дана и то највише у петак, а давали им нијесу ништа“. У манастиру Трноши задржала се древна пракса засту-

⁸ Важан део сваког манастирског типика јесу одредбе о исхрани монаха у манастиру. Они који су се потпуно посветили Богу и молитви, заједно се моле, заједно се хране истом храном.

⁹ Прњавори и прњаворци – манастирски људи, живели су на манастирској земљи, и наслеђивали су је, али је нису могли отуђивати. Плаћали су спахији порез на ту земљу, а према манастиру имали су радну обавезу и то један дан у седмици. У средњем веку су прњаворци порез, уместо краљу, давали манастиру.

пљена још у немањихкој Србији, по којој је игуман манастира имао и судску¹⁰ власт над прђаворцима. Наиме, судио је за „којекакве ситнице, а кашто их је затварао и био“. Дакле, игуман је имао судску надлежност и извршну судску власт. Што се тиче извршне судске власти коју Вук помиње у случају игумана манастира Троноша, треба рећи да је у средњовековној српској држави ову власт имао српски краљ, односно државни судски чиновници. Како под Турцима нисмо имали државу, то је разумљиво да је у овом делу та власт припадала Цркви, односно игуману манастира. Епископи и игумани су били надлежни да суде, не само духовне преступе код хришћана. У класичном Средњем веку чак се може говорити о судским глобама као врсти прихода у епископијама и манастирима. Посебно се то односи на брачне спорове, за које је Црква искључиво била надлежна, а поготово за време турократије. Игуман манастира је судио и световне прекршаје хришћана и наплаћивао за то судске трошкове.¹¹ Када Вук помиње саборе код манастира, односно вашаре или панађуре, којима присуствује велики број народа, треба имати на уму да су манастирски народни сабори држани о великим празницима или манастирским славама и то од старине. Од ових сабора манастир је имао велике приходе који су били стална ставка у годишњим приходима. Сабори су одржавани на манастирској земљи, ту се вршила куповина, продаја, размена најразличитије робе, а они који су то чинили и учествовали, свакако су плаћали манастиру одређену таксу.¹² Са одласком турских спахија у процесу стицања слобде, сва земља је остала манастирима и није се смела отуђивати.

У турско доба српски манастири су поседовали покретну и непокретну имовину. Од непокретне имовине помиње се: земља, виногради и шљивици, а имају и своје парохије, док земљу обрађују мобом. Један од значајних извора прихода за издржавање манастира јеу такозвана писанија и прилози. О писанији Вук говори: „Гдекоји су калуђери долазили манастиру готово као гости, него су све ишли по народу (по свој Турској), докле се српски језик говори, те писали (новце, стоку, жито, пиће, платно), па што нису могли манастиру носити или гонити, оно су на месту продавали и чинили у новце, а многи су људи и сами о празницима доносили манастирима милостињу“.¹³ Исто тако Вук бележи да је Кара-

¹⁰ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањихкој држави* 2, 135, Београд 1935. Р. Поповић, *Црквена имовина*, 30 и даље.

¹¹ *Сјоменици за средновековнаша и поповаша историја на Македонија*, Скопје (1980) 213; 229–230.

¹² Р. Поповић, исто, 33.

¹³ Вук Стеф. Караџић, исто, 81.

ђорђе забранио писанију због сиромаштва народа који није могао, иако се радило добровољним прилозима да издржи све намете. Вук такође констатује када је наше монаштво у питању да је оно у кризи јер, „слабо који ваљан човек хоће да иде у калуђере: од прије су једини калуђери били народна господа, господски се хранили, у ћуркове одијевали, на добријем коњма јахали и добро оружје носили...“.¹⁴

Учешће у устанку

У општем народном покрету за ослобођење од Турака српско монаштво није било изузето. Напротив, оно се нашло у самој жижи тог покрета. Сви извори који се односе на Први српски устанак о томе говоре једногласно. Учешће монаха је било разноврсно, посредно и непосредно. Знамо скоро сва монашка имена и њихову активност. Још у преустаничко време, крајем 18. века у доба Кочине Крајине поједини монаси су се истакли као народни прваци. Пре самог покрета Коче Анђелковића, из Аустрије у Турску су долазили поверљиви официри да извиђају прилике, а себи за поверљиве сараднике узимали су људе из народа, најчешће монахе или свештенике. Међу монасима који су спроводили извиђања прилика у српским земљама под Турцима помиње се игуман манастира Горњак – Исаија Стевановић, Вићентије Јовановић – игуман манастира Раваница, затим монаси из манастира: Љубостиња, Вољавча, Враћевшница, Драча.¹⁵ Године 1784. тројица аустријских официра нашли су се у Србији: заставник Покорни као Павле Грегорић, потпоручник Митесер као Михаило Ковачевић и Перетић као Максим Крстоношић, а у Србији су их предводили монаси Ђорђе Дедејић из манастира Никоља, Вићентије Јовановић из Раванице, који су чак од аустријанског цара за добро обављен посао добили новчану награду и пензију.¹⁶

Посебно је велики допринос био бачког епископа Јована Јовановића који је много помагао у доба Кочине Крајине, посебно када је освајао Београд 1790. године. Не само да је храбрио устанике у западној Србији, већ је тамо и боравио. У манастиру Каони код Шапца служио је благодарење поводом ослобођења Београда. Боравио је у манастиру Раваница, а у манастиру Тронеши састао се са игуманом Стеваном Јовановићем.¹⁷ Услед ратних дејстава Турци су 1790. године похарали манастир Студеницу, а

¹⁴ Исто, 81

¹⁵ *Историја Српског народа 4–1*, 357.

¹⁶ Исто, 359.

¹⁷ Исто, 386.

игумана Леонтија са четворицом монаха утамничили. Тада је архимандрит студенички Василије понео манастирске драгоцености и мошти Светог Краља Стефана Првовенчаног, најпре у Карановац, затим Јагодину, Смедерево, Београд...¹⁸

У пролеће 1790. године фрајкори се повлаче из Србије, покрет за ослобођење сплашњава. Тронушки игуман Стеван Јовановић пише карловачком митрополиту Мојсеју Путнику да се заузме код цара за Србе који се осећају изневерим и издатим.¹⁹ Исте године су мошти Светог Краља пренете у манастир Војловицу. Игуман Стеван Јовановић се исте године нашао у Бечу са другим српским изасланицима, да тражи од аустријанског цара Леополда гаранције за Србе који се сада враћају у Турску из избеглиштва. У Бечу је боравио око три месеца. Он је први формулисао програм српске аутономије у оквиру Турског царства,²⁰ по којем Срби треба Турцима преко својих кнежева да плаћају порез, а у свему осталом би били слободни. Ово је делимично било и остварено миром у Свиштову 1791. године, где се према првој тачки овог мира Србима даје општа амнестија (= опрост), док се у осмој тачки констатује да су избегли Срби у Аустрији њени пуноправни поданици.²¹

Захваљујући овим стеченим повластицама Срби су успели у времену 1793–1798. године да обнове велики број манастира и цркава: Рајиновац, Ђелије, Боговађа, Рача, Благовештење, Вољавча, Свети Роман, Клисура...²² Игуман Стеван Јовановић све време је био и политички а и војно активан: „Он је сакупио људе, набављао потписе, писао молбе, састављао депутације, ишао сам лично то војсковођама то владикама, то цару у Беч...“²³ Година 1799. била је у Србији неродна. Игуман је отишао

¹⁸ Као највећа драгоценост мошти Светитеља су посебно чуване и штићене, преносене и склањане. Посебно у то доба то важи за мошти Светог Краља (Св. Краљ Стефан-Симон Првовенчани +1228) које су као симбол изгубљене државности и самосталности, боравиле у устаничкој Србији, не само због чувања да не буду физички уништене, већ и као велики духовни и морални подстрек устаницима (1815–1839) у манастиру Каленић, манастиру Враћевшница: Љ. Дуровић-Јакшић, *Обнављање Студенице и пренос из Каленића моштију Светог Краља Стефана Првовенчаног 1839. године, Осам векова Студенице* – Зборник радова, Београд 1986, 275–305.

¹⁹ *Историја Српског народа 4–1*, 393.

²⁰ Исто, 395

²¹ Исто, 396.

²² Исто, 412.

²³ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 212. Р. Грујић, *Азбучник Српске православне Цркве*, прир. С. Милеуснић, Београд 1993, 104–105; С. Живојиновић, *Манастир Тронуша*, друго исправљено издање, Тронуша 1975, 29; Вук Стеф. Караџић, *Први и други српски устанак*, Београд 1947, 233–236.

код Капетан-паше у Зворник да моли за проју. Био је отрован – неки пашин лекар Грк, Јанко справио му је отров у кафу. Игуман је сахрањен у манастиру Трноши, није имао ни 40 година. М. Милићевић каже да је лепо појао, служио и проповедао, а народ је помагао у храни и новцу. Био је одличан узор српског духовника.²⁴

У чему се конкретно највише огледало учешће монаха у ослободилачком народном покрету? Опет се на примеру манастира Трноша и игумана Стевана Јовановића то лепо показује. У једном писму цару у Беч 1791. године игуман Стеван подсећа цара на заслуге манастира Трноше у време аустротурског рата (1788–1791), када је манастир „пуна четири месеца 100 царских војника издржавао и хранио и тиме се јако истрошио“.²⁵ За ове, несумњиво велике заслуге игуман Стеван је од цара добио само новчану помоћ од 200 форинти годишње, што је по изричитом признању самог игумана било веома мало.

На примеру монаха Герасима Георгијевића, потоњег Епископа шабачког (1831–1839), види се права пастирско-духовна улога монаха у току рата. Монах–духовник је неко ко духовно теши и храбри у невољи. Сам монах Григорије је записао да је једном приликом срео уцвеленог човека чији је син јединац погинуо у боју против Турака. Герасим га теши и говори му: „Твој син није погинуо у крађи или и хајдучији, него је био с младим момцима и са својом браћом јунацима, па је јуначки на бојишту погинуо и пролио своју крв за правду, за рођено отечество своје, и за свету нашу веру хришћанску. Његовој фамилији остаје име, а његова ће душа на оном свету с анђелима веселити се у рају Божијем ...“.²⁶

Монах је такође неко ко, пре свега, духовно зрачи и због кога народ долази у манастир на молитву, исповест, благослов, духовну поуку и савет. Исти монах Герасим Георгијевић, дугогодишњи сабрат манастира Студеница, у који је дошао из Бугарске, даје попис свих студеничких монаха за време од 1788. до 1813. године. Набраја 43 монаха. Игумана Константина посебно истиче, о њему највише говори, и каже да је „свети човек блажена душа [...] био је подобан древним преподобним и Светим Оцима: кротак, смирен, благоразуман...“ Описује га као живог свеца, старца и каже да „ни до сада у целом мом животу нисам подобна њему човека видео на земљи“. За свог духовника, оца Константина, монах Георгије каже да је умро на послушању ван манастира Студенице док је био у писанији у Сарајеву. Такође је занимљив податак да од наведена 43 мо-

²⁴ М. Ђ. Милићевић, исто, 212.

²⁵ Наведено према С. Живојиновић, исто, 29.

²⁶ Г. Георгијевић, *Знамениџији гођајаји новије српске историје*, 53.

наха из манастира Студеница, највећи број од њих умирао је ван манастира: у манастиру Враћевшница упокојили су се монаси: Јосиф, Исаија, Мартирије. У манастиру Каленић умрли су Симеон, Никодим, Леонтије, Василије, Мојсеј и Пајсије, док су се у манастиру Фенек упокојили Мисаило и Саватије. У манастиру Рајиновац код Београда сахрањени су Герасим и Мелентије. У Сарајеву су умрли Мојсеј и Константин.²⁷

На који начин су монаси још узели учешће у устанку с обзиром да се ради не само о свештеним већ и о свештеноманашким лицима. То учешће је било свакако мање у самими непосредним ратним операцијама, а више се огледало у неким другим видовима. О карактеру учешћа свештених, а посебно свештеноманашких лица у ратовима за ослобођење од Турака најбоље сведочи једно писмо карловачког митрополита Стефана Стратимировића (1790–1836) упућено из Кленка у Срему 10. августа 1805. године устаницима. У писму се између осталог каже: „Није добро да свјашченство и калуђери оружије носе, у бој иду, цркве и молебствија оставе и приме се званија које није њиово; Но свашченици нека се држе Бога, цркве нека уче народ, нека цркве воздизавају, школе заводе и народ ободравају ходећи по својим нуријама [...] Они свјашченици који су между војводама сада да не забораве да су свјашченици и само поученијем, словом, саветом и ободренијем, а не оружијем, сабљом и пушком да началствују [...] Умножавајте добре ревнитељне и богобојазливе свјашченике и калуђере, нека они с ревностију своје дело исполњавају; ако и нису учени умудриће њих Бог како што је и своје рибаре умудрио...²⁸ Свакако да је ово митрополитово писмо устаницима у Турској уследило после доброг увида о начину учешћа свештенства и монаштва у том покрету. Митрополит сигурно зна за свештенике и монахе који су међу водећим војводама и челницима устанка. Таквима саветује да се они лично не прихватају оружја већ да у духу свог служења поучавају, саветују, храбре, теше, обављају сва богослужења. Из других савремених извора добро знамо да се сва свештена лица у устаничкој Србији нису строго придржавала овог митрополитовог упутства и савета. Такви су примери: прота Матеја Ненадовић, поп Лука Лазаревић, Хаџи-Мелентије Стефановић игуман манастира Раче и многи други. За Хаџи-Мелентија Стефановића зна се да је био родом из села Биращ у Босни, да се замонашио у манастиру Троно-

²⁷ А. Средојевић, *Герасим Ђорђевић епископ шабачки и његово доба*, Београд 2004, 117–124.

²⁸ Прота Матеја Ненадовић, *Акџа и писма*, прир. В. Б. Савић, Горњи Милановац 1984, Писмо 79 од 10. августа 1810. године.

ша. Посетио је Свету Земљу 1794. године, био је војвода Соколски (1795).²⁹ Совјет је управо на њега рачунао када га је 1810. године изабрао за заменика збаченом београдском митрополиту, Грку Леонтију Ламбровићу. Исти игуман је био члан српског изасланства у Русији које је тамо тражило ратну помоћ. Том приликом је Хаџи Мелентије од руског цара Александра I добио златан крст. Он је 1813. године издао један распис у којем тражи да се у свим црквама и манастирима читају молитве за народ.³⁰

Слично је било и учешће у устанку и других свештенмонаха. Тако је из логора на Врачару у Београду 28. августа 1804. године дато пуномоћје српском посланству у Русију, које су између осталих потписали следећа свештенмонашка лица: Хаџи-Мелентије Стевановић игуман манастира Раче, Хаџи-Константин игуман манастира Чокешине, јеромонах Мелентије послан из манастира Студенице, Софроније игуман манастира Рибнице.³¹ Велику пастирско-духовну ревност показао је Хаџи-Ђера архимандрит (+1804) који је као духовник веома успешно истребљивао још увек у народу присутну крвну освету. Он је народ заклињао испред цркве да се мане крвне освете. Једном приликом када се народ о Васкрсу окупио код цркве није хтео да почне богослужење док се његови завађени парохијани на лицу места међусобно не измире.³² Такође Хаџи-Рувим (+1804) игуман манастира Боговађа, родом из Бабине Луке код Ваљева (1744), „знао је грчки говорити, иконе писати, крстове и панагије и печате градити“. Сам за себе каже да је „крсторез“, јер је најбоље знао да прави крстове. Од њега је управо из доба почетка Првог устанка остао велики број записа и натписа: сачувано је више од једне стотине. Из године 1796. сачуван је један попис књига из његове личне књижнице (библиотеке) која броји 39 књига махом духовног карактера и садржине.³³ О томе је оставио запис у *Књига шумачења на Псалтир*, која је штампана у Москви 1791. године.

Улогу и значај монаштва у устаничким годинама добро су знале, цениле и поштовале устаничке вође. Тако Карађорђе 21. јуна 1813. године у својој познатој Прокламацији, поред осталог указује где је место и каква је улога духовника, када пише кнезовима: „...да сакупите сву вашу кнежину (ово пише из Тополе проти Матеји Ненадовићу) на једно место,

²⁹ М. Ђ. Милићевић, исто, 762.

³⁰ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, 200–202.

³¹ Прота Матеја Ненадовић, *Акџа и џисма*, 54.

³² М. Ђ. Милићевић, исто, 758–759.

³³ Ж. Јанковић, *Православље*, 15. април 2004. године.

од сваке куће по човека, и све калуђере и попове, и учините једно богомолство сви совокупно – калуђери нека чине бденија и нека читају благопотребна прошенија и клечање и спомињање за победу над Агарјанима, и по свему тому када се богомолство сврши да изаберете једног доброг писара, или калуђера или попа, који може пред народом читати...³⁴ Писар код Карађорђа био је архимандрит Сава Петровић (Пољаница 1792 – Београд 1861) игуман манастира Свети Роман. За њега се каже да је „две године учио књигу“ у манастиру Миљково. Монах Исаија из манастира Каленића био је ангажован од стране Косте Анђелковића – Коче Капетана за писара и за другара у бојевима.³⁵

Правитељствујушчи совјет, прва устаничка влада, заседао је најпре у манастиру Вољавча. О томе прота Матеја Ненадовић бележи: „У Вољавчи нађосмо ватре и један арап (врећа) брашна кукурузна калуђерског“.³⁶ До манастира се, каже он даље, није могло доћи колима, већ само пешице. „Нађосмо једног сељака те нам отеса и начини од липовине астал и две клупе. Наместисмо једну собицу, простресмо једну мараму на астал, метнемо свето Јеванђеље и манастирски Крст, и око тога чинимо заседаније“.³⁷ Из манастира Вољавче Совјет се по Карађорђевој одобрењу преместио у манастир Враћевшницу, где им је било много боље за рад: „Калуђери нас лепо приме [...] одредимо најлепшу игуманову собу за заседаније. Са калуђерима у великој трпезарији ручавамо заједно ... Седећи у Боговађи, и частили смо се са калуђерима – премда смо и ми понешто куповали, али не све. У Боговађи имамо два калуђера, Неофита из Дрена и Мојсеја игумана, те су помагали концепте преписивати. Зато треба нашим калуђерима благодарити, што су нам манастире сачували, где се наше свештенство учило, и нашу веру и обичаје сачували, те се нисмо истурчили или пошокчили као у Босни“.³⁸

Велики број наших монаха крајем 18. и почетком 19. века у свом имену има придевак Хаџи, што значи да су походили Свету Земљу и поклонили се њеним светињама, што им је по старом обичају дало за право да се зову Хаџи. И данас је то за хришћане велики подухват, а поготово за оно време, ако се имају у виду велики трошкови путовања,

³⁴ Прота Матеја Ненадовић, *Акџа и писма*, 267–268. *Историја Српског народа* 4–1, 60–61.

³⁵ М. Б. Милићевић, *Поменик*, 275.

³⁶ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, 227.

³⁷ *Грађа за историју Првог српског устаника* – Живот и прикљученија Павла Поповића, прир. Р. Перовић, Београд 1954, 67.

³⁸ Исто, 230.

тешкоће на дугом путу у одласку и повратку и увек могуће опасности од иновераца. Свету Земљу у то доба посетила су следећа лица: Архимандрит Хаџи-Данило – Први устанак га је затекао у селу Вранић код Београда где је сакупљао милостињу за манастир Дечане. Пошто је у том тренутку било опасно кретати се „бојећи се како Турака, тако и Срба и тако три недеље дана пребуде са нашом фамилијом у ливадама подаље од села у кошари волујској...“;³⁹ обновио манастир Високи Дечани (1708–1820), родом из Паштровића. Архимандрит Хаџи-Атанасије Радвановић (1771–1826) из манастира Никоље у Овчару, иначе кум кнеза Милоша Обреновића⁴⁰. Хаџи-Захарије пећки митрополит, родом из околине Куманова, монах у манастиру Високи Дечани (+1830), добро је знао грчки језик и био је веома образован⁴¹. Хаџи-Јосиф, родом из Добриња, монах у манастиру Вујан, био је рањен у боју на Делиграду (+1852). Хаџи-Рувим (+1804), као шездесетогодишњи старац Хаџи Рувим је пострадао у Београду приликом сече кнезова. Кљештима су му живеоме откидали комаде меса са тела. Када су га повели на губилиште на Стамбол капију у Београду, он се успут молио Богу. Затражио је још четврт часа да „доврши молитве на исход душе, и гле чуда, то му дадоше. Свршивши молитве, мученик рече: „Готов сам, чин,те своје!“ (М. Милићевић, Поменик, 780). Пострадао је Хаџи-Ђера (+1804). Хаџи-Мелентије Стевановић, походио Свети Град 1794. године.⁴²

Закључак

Сажету оцену улоге једног монашког лица у устанцима почетком 19. века даје један натпис из манастира Враћевшница који је видео и преписао Јоаким Вујић 1826. године са слике-портрета архимандрита Мелентија Павловића. Натпис гласи: „Мелентије Павловић архимандрит враћевшнички, народољубац, трудни спутник, духовник, саветник, хра-

³⁹ М. Б. Милићевић, Исто, 751.

⁴⁰ Исто, 756–760.

⁴¹ В. Ст. Карацић, *Први и други српски устанак*, 240.

⁴² Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, 200–201. По народној песми, о њему говори Фочих Мехмедага:

„Ево има шест година дана
Како зида покрај цркве куле,
А у кулу набавља џебану
И по мраку топове привлачи:
Видиш, јолдаш да се нечем нада!“

бри војник, неуморан у раду, који претрпе ради општег благостања народа српског ...“.⁴³

Аутор разматра стање монаштва у српским земљама крајем 18. и почетком 19. века. Српско монаштво се обнавља јер су општи услови живота бољи захваљујући политичком ослобођењу од Турака. Посебна је улога монаштва у развоју духовности и народне просвете кроз школе чији су они оснивачи по манастирима. Монаси такође посећују Свету Земљу, Свету Гору и суседне православне земље. Они су исто тако често узимали учешће у ратним операцијама и у српској дипломатији тог доба. Имамо такође монахе који су жртве за православну хришћанску веру: Хаци-Ђера, Хаци-Рувим, Ђакон Авакум, игуман Пајсеј и многи други, од којих су неки већ проглашени за мученике православне Цркве.

RÉSUMÉ

Auteur considère le monachisme dans les pays serbes et leur situation à la fin du 18ème et au commencement du 19ème siècle. Le monachisme serbe est en cours de la renaissance par ce que les conditions générale de la vie sont meilleures à cause de la libération politique de la domination turque. Le rôle particulier du monachisme était de développer la spiritualité et formation du peuple par les écoles dont-ils sont les fondateurs dans les monastères. Les moines sont aussi les visiteurs de la Sainte Terre, la Sainte Montagne et les pays orthodoxes voisines. Ils sont aussi prit part dans les opérations de guerre et en diplomatie serbe de l'époque. Nous avons aussi les moines comme les victimes pour la foi orthodoxe chretienne: Hadji-Djera, Hadji-Ruvim, le diacre Abakuk, l'igoumen Pajsije et beaucoup plus d'autres, dont quelques-uns sont déjà canonisés commes les martyres de l'Eglise orthodoxe.

- * *Св. Никодим Светићорац* (Агиорит) (1749–1809) са острва Наксос, школовао се у Смирни у Малој Азији где је научио латински, француски, италијански и грчки језик. Као светогорски монах издаје дела светих отаца и преводи их на новогрчки језик. Најпознатија дела: *Невидљива борба, Венеција 1796*, српски превод са

⁴³ Јоаким Вујић, *Пушешествије* 2, 140. Јоаким Вујић још сведочи да је у кући кнеза Милоша 1826. године срео „високопреподобног господина Мелентија Павловића, општежитељнога манастира Враћевшници архимандрита“ за кога још каже да је „један благороднога духа серпски муж, који код јего Књажескога Сијатељства у великој части и почитанију јест“ (Исто, 54–55).

руског Епископ Хризостом (Војиновић), Београд 2001. *Исцоведање вере, Нови мученикослов, Нови синаксар, Пигалион (Крма). Књижа духовних савета*, прев. са грчког Ј. Петровић, Београд 2003.

- * *Св. Пајсије Величковски* (1722–1794) потиче из свештеничке породице. Рано се замонашио, напушта Кијевску духовну академију и бежи на Свету Гору (1746). Године 1763. са око шездесет монаха враћа се са Свете Горе у Молдавију, најпре у манастир Драгомирну, а потом у манастир Њамц и Секу. Његово значајно дело је: *Пољски кринови*, прев. са руског, Београд 1987. Затим, на црквенословенски и молдавски језик преводи са грчког дела најпознатијих Светих Отаца (св. Теодор Студит, св. Исак Сиријски, св. Симеон Нови Богослов, св. Варсануфије и други) обједињени у познатом зборнику *Доброћољубље* (Филокалија). Иза себе је оставио велики број монаха својих ученика који следеју његов монашки подвиг и његово богословље.
- * *Св. Серафим Саровски* (1753–1832) подвизавао се у манастиру на реци Саровка. Следовао древним монашким подвизима. Најпознатије писано дело *Циљ хришћанског живота*, прев. Епископ Николај (Велимировић), Београд 1996, 2001.